

Felsefe, Bilimler ve Ahlak¹

Doğan Gcmen

Bilimin ve bilginin ne olduğu sorusu hepimizi farklı biçimde hep meşgul eder. Günlük hayatımızda belki de en sık kullandığımız ve duyduğumuz kavramlardır bunlar. Fakat konuya ilişkin kavrayışımız çok gcml değildir. Kavramların varlığından haberdarız, sıkça da kullanıyoruz, ama kavramlara ilişkin bir kavrayışımız bulunmamaktadır. Bu nedenle bilginin ve bilimin ne olduğunu anlama çabamız genellikle yarı yolda kalır. Kaldı ki bu konuda bilimciler ve felsefeciler de her zaman doyurucu ve ikna edici bir tanım önerme konusunda her zaman başarılı değildirler. Bazen aralarında konuya ilişkin kılı kırk yaran tartışmalar yaşanır ve sonunda kendileri de işin içinden çıkamazlar. Sonunda yine iş bilgilenmiş halkın cesur ve olgun tarihsel kararına kalır.

Bu kısa denememde bilim ve bilgi söz konusu olduğunda gerisine düşülmemesi gerektiğini düşündüğüm tarihsel iki kaynağa işaret etmek istiyorum. nl Alman filozofu Immanuel Kant bilimi örgütlenmiş bilgi olarak tanımlarken, büyük Antik Yunan filozoflarından Makedon Aristoteles, insanı doğası gereği bilmek isteyen bir varlık olarak tanımlar. Bu iki belirlemeye ortak bir anlam kazandırabilirsek, bilginin ve bilimin ne olduğuna dair büyük soruya da başlangıç ve çıkış noktası olarak bir bakış yakalamış oluruz.

Bilimlerin Kullanımı ve Kötüye Kullanımı

Modern toplumun kuruluşundan beri kuşkusuz başkseye koyduğumuz bilimlerin ürettiği ürünlerinin kullanıldığı nice savaşlar olmuştur. Bu savaşlar kaç yüz milyon ya da daha doğrusu kaç bin milyon insanın hayatına mal olmuştur bilinmez. Bugün çok çeşitli sayısız kitlesel imha silahları yapılmıştır. Bu gelişmelerin ışığında, insanın dünyanın etkili politikacılarına, lütfen akan kanı durdurun, diye yalvarası geliyor. Bunun nafile olduğunu biliyoruz, çünkü yaparsak, ilk yapanın biz olmayacağımızı biliyoruz. Bu savaşların ve savaşlarda yaşanan katliamların hiçbirisinin bilimlerin asıl amacıyla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Bilimlerin asıl amacı, insanlığın durumunu her bakımdan iyileştirmek ve ilerletmektir. Fakat ne yazık ki bunların hepsi bilimlerin araçları ve ürünleri kullanılarak yapılmıştır. evre kirliliği, doğanın tahribi, insandan kaynaklanan olumsuz iklim değişimi; bunların hepsi bilimler, sanatların ve

¹ Bu yazı "Düşün Bil" dergisinin Mayıs 2018 tarihli 67. sayısında yayınlanmıştır.

zanaatların gelişmesi sonucu olmuştur. Buna, bilimlerin kötüye kullanımının sonucu olmuştur, demek en doğrusu olacaktır elbette.

Jean Jacques Rousseau'ya Dönüş

Çağımızın ünlü Alman filozoflarından Otfried Höffe, *Modernliğin Bedeli* adlı kitabında modernliği yeniden sorguladığımız bugünlerde bilimlerin statüsünü de yeniden sorgulamamız gerektiğine işaret etmiştir. Bilim ve insan ilişkisi söz konusu olduğunda aklımıza hemen Jean-Jacques Rousseau'nun bilimler ve sanatlar üzerine olan ünlü denemesi gelir. Bu nedenle bu gelişmelerin ışığında Höffe, Rousseau'nun bilimlerin ve sanatların yeniden inşasının insanlığın ahlaken ilerleyip ilerlemediğini konu alan denemesine geri dönmemiz gerektiğini ileri sürmüştür. Bilimlerin yapısı, işlevi ve statüsü eleştirel bir şekilde yeniden gözden geçirilecekse, işe oradan başlanması gerekmektedir.

Rousseau, ünlü *Bilimler Üzerine Söylev* başlığıyla kısaltılan denemesinde bilimleri ve sanatları ilkesel bir eleştiriye tabi tutmuştur. Burada sanat kavramını Rousseau'nun kullandığı geniş anlamda almak gerekir, çünkü bugün yaygın olarak yapılan 'sanat' ve 'zanaat' ayrımı yenidir ve kanımca içinde aristokratça seçkici bakışları da barındıran bir ayrımdır.

Jean Jacques Rousseau ve Ahlaklılığın Önkoşulu

Rousseau'nun söz konusu denemesinde yanıt aradığı soru, bilimlerin ve sanatların yeniden kuruluşu ahlak açısından ilerletici mi yoksa yıkıcı mı olduğuna ilişkindir. Rousseau'nun söz konusu denemesi bize ne diyordu bu konuda? Oluşan uygarlık, bilimlerin ve sanatların eseridir. İlk insanlar naif ve dürüst insanlardı, çünkü mülkiyet ilişkilerinden kaynaklanan yalancılık ve kurnazlık olmalara yabancısıdır ve bunu gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Fakat buna karşın uygarlığının ve kültürün başında, insan, gelişmişlik düzeyi bakımından istese de ahlaklı olamazdı. İnsanın ahlaklı olabilmesi için, karşılık beklemeden diğerinin acısını ve mutluluğunu paylaşabilmesi ve hiçbir şey beklemeden diğerine yardım edebilmesi, diğerini amaç edinebilmesi gerektirmektedir. İnsanın bunu yapabilmesi için ise önce diğerinin ne halde olduğunu ve yardıma ihtiyacı olup olmadığını, yardıma ihtiyacı varsa, ihtiyacının ne olduğunu bilebilmesi gerekmektedir. Bunu ise insan ancak diğerleriyle duygudaşlık ilişkisi veya empati ve sempati kurabildiği oranda yapabilir. İnsan bu yetiyi çok sonra, doğayla bir üretici ilişkisi kurmaya başlamasıyla elde etmeye başladığı bir yetidir.

Ahlaklılığın Önkoşulu Olarak Fantezi ve Empati

Fakat insanın diğerleriyle empati kurabilmesi için, fantezi veya tahayyül gücüne gereksinimi vardır –ki tahayyül gücü ilk insanlarda olmayan bir şeydir. İnsanlar tahayyül güçlerini ancak zamanla emek ve üretim süreçleri geliştirebildikleri oranda elde edebilmişlerdir. Bu ise ancak bilimlerin ve sanatların gelişmesiyle mümkün olmuştur. Bilimler ve sanatların gelişmesiyle insan her bakımdan gelişmiştir ve ahlaklı bir varlık olmanın maddi ve manevi önkoşullarını oluşturmuştur.

Ne var ki, bilimlerin ve sanatların yaratmış olduğu kültür ve uygarlık hali, insanın, istese de ahlaklı olmasına müsaade etmemektedir. İlk insanlar, ahlaklı olmanın koşulları olmadığı için, isteseler de bilinçli bir şekilde ahlaklı olamıyordu. Bilimlerin ve sanatların gelişmesiyle gelişen uygarlık sayesinde insanların ahlaklı olmasının koşulları oluşmuştur. Bu sefer insanlar isteseler de, ahlaklı olmanın koşulları oluşmuş olmasına rağmen, ahlaklı olamamaktadır. Modern toplumda alıp satma, para pul ve mülkiyet ilişkilerinden ibaret olan piyasa ilişkileri ahlaki olmaktan başka her şeydir; çıplak çıkar, güç ve iktidar ilişkilerini ölçü ve temel aldığı için kesinlikle ahlaki değildir. Halimiz kısaca bugün de budur. İnsanlık, Rousseau'nun zamanında olduğu gibi bugün de ahlaksızlık içinde debelenip durmaktadır.

Ahlaksız Çağda Ahlaklı Kalmanın Bir Kıtası

Bu nedenle bugün bilimlerin anlamından çok bir bütün olarak bilimlerin gerekliliği tartışılır olmuştur. Bilimlerin ve mantığın gereksiz olduğu düşünülür olmuştur. Bunun karşısında bilimin asıl görevinin ve işlevinin insanlığın durumunun iyileştirilmesi ve ilerletilmesi olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Bu nedenle her şeye rağmen felsefeden, mantıktan, bilimlerden, bilimsel anlayış ve bakıştan, sanatlardan ve zanaatlardan kesinlikle vazgeçemeyiz.

Bu durumda ahlaklılığı korumak ve insan onuruna ve bilimlerin amacına uygun olarak yaşayabilmek için, ister günlük hayatımızda verdiğimiz kararlarda olsun, ister bilimciler ve felsefeciler olarak çalışırken olsun, bir çıkış olarak, çağdaş ahlak felsefecilerinden Bernard Williams'ın bir önerisini verimli kılabiliriz. Williams çeyrek yüzyıl önce yayınlanan *Making Sense of Humanity (İnsanlığı Anlamlandırma)* adlı kitabında insanların yapıp ettikleri için "ahlaken müsaade edilir" olma şartını getirmiştir. Fakat ahlaken neyin müsaade edilir, neyin müsaade edilmez olduğuna herkes kendisi karar verecektir. Buna göre, hangi bağlamda olursa olsun, ister bireysel ve özel alanda olsun, isterse toplumsal ve kamusal alanda olsun, yapıp ettiklerimizin ahlaken yapılabilir olması için, gündemde olan sorunları çözücü, durumu iyileştirici olma kıtasını yerine getirmesi gerekmektedir.

Öyleyse, hayatımızın hangi alanında olursa olsun, yapıp ettiklerimizin ahlaken savunulabilir olması için, her durumda yeniden sormamız gerekmektedir: 'Verdiğim karar, gerçekleştirmek istediğim eylem, sorunu çözüyor mu?, durumu iyileştiriyor mu?' Bu soruya olumlu yanıt verebildiğimiz oranda vermek istediğimiz karar ve gerçekleştirmek istediğimiz eylemin ahlaken az-çok savunulabilir olmasından hareket edebiliriz.

Bilimin Genel Anlamı ve İnanç

Bilim kavramının doğrudan akademik disiplinleri kapsayan bir anlamının yanında, bir de genel olarak sahip olunan bilgiyi ilgilendiren bir anlamı vardır. Bilim kavramının bu son anlamı, yani sahip olunan bilgiyi ilgilendiren anlamı söz konusu olunca, kavramı en geniş anlamda almak gerekmektedir. Bu en geniş anlamında alırsak, bilim, bilinen her şey demektir. Bilinen her şey, kuşaklar boyunca deneyim, gözlem, bir bütün olarak pratik yaşamın ürettiği sağlam bilgi

değeri olan ve yaşamımıza gerçeğe dayalı doğru bir içerik ve anlam kazandıran ve dolayısıyla yaşamımıza yön veren bilgi parçalarının hepsini kapsar.

İnanç ancak sınanmış bilimsel bilgiye dayandığı oranda yaşamda gerçek anlamına ve yerine kavuşur. Zira inanmak insana umut ve iyimserlik veren bir olgudur. Eğer inanç sınanmış dünyevi bilgiye dayanmaz ise, bu bir kör inanç olur ve bunun vaat etmiş olduğu iyimserlik en hafif tabirle yanıltıcı ve vermiş olduğu umut en basit deyişle hayal kırıcı olur.

Öyleyse en geniş anlamında bilim, içgüdüsel ve sezgisel bilgiyi de kapsar (her içgüdüsel ve sezgisel olan bilgi iddiası gizem ve temelsiz olmak zorunda değildir), akademik, teorik ve pratik bilgiyi de içerir; kuşaktan kuşağa aktarılan tarihsel olarak yoğrulmuş bilgi de dâhildir, deneyime, yani pratik hayatın günlük yaşam içinde ürettiği ve becerilere temel oluşturan bilgi de bu geniş anlamda bilime dâhildir ve bu en geniş anlamda bilim elbette aynı zamanda deney ve gözleme dayalı bilgiyi de içermek zorundadır.

Bilimin Akademik Anlamı

Bilim kavramının bu en geniş anlamının yanında biri dar ve diğeri geniş olmak üzere iki akademik anlamı daha vardır.

Geniş akademik anlamda bilim, yazılı olarak ve öğretimi yoluyla aktarılan tüm bilgi mirasını kapsar ve bu anlamda tüm akademik bilimlere denk gelir. Bilim kavramının bu akademik anlamı tüm akademik bilimlere denk geldiği için, zorunlu olarak geniştir ve çoğuldur. Bu anlamda bilim, tüm üniversiteyi kapsayan bir praksis (aynı zamanda teorik ve pratik olan uğraş) türüdür denebilir. Bilimleri bir üniversite olarak bir araya getiren ve bir arada tutan felsefi bakıştır.

Bu bağlamda doğa bilimlerinden, toplum bilimlerinden, beşeri bilimlerden, ideal ve reel bilimlerden, saf ve uygulamalı bilimlerden bahsedilir.

Bilim kavramının bir de tekil anlamda tek tek tüm bilimlere tekabül eden dar anlamı vardır. Bu dar akademik anlamda bilim, az çok tanımlanmış belli bir araştırma alanı olan, bu alanın kendisine uygun araştırma yöntemi, araçları ve teknikleri olan ve bu yöntemine ve araçlarına dayalı olarak alanını bilgi üretmek amaçlı araştıran, edindiği bilgi parçalarını tutarlılık ve iç bütünlük bakımından düzenleyen, kazanmış olduğu bilgiyi kapsamlı ilkelere dayandırmaya ve üretmiş olduğu bilgiyi bu ilkelere hareketle temellendirip açıklamaya çalışan akademik bir disiplin demektir.

Bilimler ve Felsefe

Herhangi bir akademik disiplin, yürütmüş olduğu araştırmalar sonucu kazanmış olduğu bilgiyi, tutarlı ve bütünlüklü bir şekilde örgütlemeye çalışırken, edinmiş olduğu bilgiyi felsefenin sunmak zorunda olduğu genel ilkelere dayandırmaya ve onu bu ilkelere hareketle açıklamaya çalışırken, bilgiyi diğer akademik bilimlerin ve günlük hayatın bilimsel

bilginin ışığında düzenlenmesi için, toplumun ve bilimsel bilgiye dayalı olarak kararlar vermesi için toplumun yargı kurumlarının ve karar organlarının hizmetine sunmayı amaçlar.

Genel bilimsel ilkeler akademik disiplinler arasında birliği sağlar ve böylece üniversite dediğimiz öğretim kurumunu bilimsel bakımdan mümkün kılar. İlk ve orta eğitimin de, üniversiteye (yüksek öğretime) bir nevi bir hazırlık olarak içeriğini ve yönünü bu ilkelerden alması gerekir. Kant, haklı olarak, bilim için bu anlamda örgütlenmiş bilgidir, der. Bilginin örgütlenmesi, yani bilginin birikmesi ancak bilimsel olabilir ve bu da yavaş yavaş bilim dediğimiz kurumun oluşmasını sağlar.

Bilim ve Bilim Etiği

Böyle bir bilim anlayışının yerleşebilmesi için kanımca bilim anlayışımıza ve bilim pratiğimize hâkim olan bilim etiğine dair bir anlayıştan kendimizi kurtarmalıyız. Bu anlayışın kökleri 20. Yüzyılın başlarına kadar gerilere gitmektedir ve bilimlerin değer yargısından muaf olduğunu iddia etmektedir. Buna göre bilimciler kendilerine buyrulmuş amaçları gerçekleştirmek için araçlar arayıp bulmalıdırlar ve verilen emirlere koşulsuz uymalıdırlar. Bu anlayışı bazı bilim etikçileri bilimcileri “kiralanan zihne” indirgediği için ağır bir şekilde eleştirmektedir.

Bu yaklaşım son çeyrek yüzyılda insanlığın içinde bulunduğu durum gittikçe daha çok tehlikeli bir hal almaya başlamasından dolayı özellikle bilim felsefecileri, bilim etikçileri ve bilim tarihçileri tarafından sorgulanır olmuştur. Zira bilimlerin her bakımdan değer yüklü olduğu artık tam olarak anlaşılmuştur. Bu nedenle bilimciler yaptıkları işler karşısında sorumludurlar. Yaptıkları işler karşısında yeniden sorumluluk üstlenmeleri bilimcileri bilimciler olarak yeniden özerkleştirecektir.

Bilimlerim yeniden özerkleşmesi ve en temel görevlerine, yani insanlığın durumunu iletici ve özgürleştirici temel görevine geri dönmesi, insanlığa karşı vazgeçilmez sorumluluğundan kaynaklanmaktadır.

Bilim, Toplum ve İnsan

Görüldüğü gibi, ilk ve en geniş anlamda, yani bilimi bilinen bilgilerin hepsi anlamında alırsak, bilim insanın hayatına içerik ve anlam kazandıran ve böylece insanın yaşamına yön veren tüm bilgilerin az çok sistematik toplamıdır denebilir. Bu anlamda bilim, insanın hayatına içerik ve anlam kazandırır ve ona doğal olarak yön vermiş olur. Bilim kavramını ikinci, yani daha çok akademik anlamında alırsak, bilim zorunlu olarak aydınlatıcıdır, yaşama ışık tutandır. Günlük yaşamı olduğu gibi, toplumun tüm yargı ve karar mercilerini, karar verme ve yargıda bulunma süreçlerini “gerçek” ve “doğru” kavramı üzerine oturtmaya çalışır. Böylece toplumsal yaşam ve toplumsal kurumlar bilimsel olarak temellendirilmiş olur. Bu aynı zamanda toplumsal yaşamın da bir bütün olarak ahlaki bir içerik kazanmasının önkoşuludur.

Aristoteles'in, insan doğal olarak bilgi edinmek ister, demesinin nedeni kanımca budur. Aristoteles'in bu belirlemeye ulaşmasının temelinde, insanın bazen bilinçli, sıkça farkında bile olmadan içinde olduğu bu özgürlük ve mutluluk arayışına dair yapmış olduğu gözlemleri vardır. Öyleyse, Kant'ın işaret ettiği gibi, bilgi ve bilginin örgütlenmiş hali olan bilim, insanı ve toplumu aydınlatır ve böylece özgürleştirir ve mutlu kılar. Bilimlerin (ve elbette felsefenin) varlığının nedeni ve amacı budur.

